

Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih
Association for support and creative development of children and youth Tuzla

---

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Univerzitet u Tuzli
Faculty for Special Education and Rehabilitation, University of Tuzla

UNAPREĐENJE KVALITETE ŽIVOTA DJECE I MLADIH

IMPROVING THE QUALITY OF LIFE OF CHILDREN AND YOUTH

Tematski zbornik/Conference proceedings

Drugi dio/Part II

**XIV Međunarodna naučno-stručna konferencija
„Unapređenje kvalitete života djece i mladih“
23. - 25. 06. 2023. godine, Drač, Albanija**

**XIV International scientific conference
„Improving the quality of life of children and youth“
23rd - 25th June 2023, Durrës, Albania**

ISSN 1986-9886

Tuzla, 2023.

RUTINE I RITUALI U RANOJ INTERVENCIJI

ROUTINES AND RITUALS IN EARLY INTERVENTION

Aleksandra ĐURIĆ-ZDRAVKOVIĆ¹, Aleksandra PAVLOVIĆ¹,
Biljana MILANOVIĆ-DOBROTA¹, Sara VIDOJKOVIĆ²

¹Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, Srbija

²Student doktorskih akademskih studija

Stručni rad

APSTRAKT

Rani intervencijski programi protežiraju funkcionalne ishode. Rana intervencija zasnovana na rutinama za decu sa razvojnim kašnjenjima podstiče saradnju između terapeuta i porodice, u cilju poboljšanja učešća dece u porodičnim rutinama sa ciljevima koje porodica protežira, a koji su u najboljem razvojnom interesu deteta. Kada su razvojne intervencije ugrađene u redovne rutine i aktivnosti deteta, naučene veštine su funkcionalnije. Intervencije se mogu integrisati u igru, u vreme obroka, vreme kupanja, ili kroz bilo koju drugu dnevnu rutinu. Aktivnosti koje čine opštu strukturu detetovog dana smatraju se rutinama. Unutar svake rutine postoji skup aktivnosti ili ponašanja koja se nazivaju rituali. Intervencija zasnovana na rutinama protežira rutine koje se dešavaju u prirodnom okruženju deteta, pri čemu terapeuti mogu da se fokusiraju na plasiranje novih veština, zasnovanih na svakodnevnom iskustvima. Pri prikupljanju jedinstvenog skupa obrazaca i rituala u svakodnevnom životu terapeut može da koristi polustrukturisani format intervjua. Svaki ritual u okviru rutine treba proceniti prema tome da li je neophodan za rutinu koja se dešava, da li olakšava dnevno funkcionisanje i na koji način promoviše nezavisnost deteta. Zadatak terapeuta koji se bave i sprovode ranu intervenciju je da usklade mogućnosti učenja u kontekstu dnevnih rutina sa željenim razvojnim i bihevioralnim ishodima za dete. Sprovedenjem ovakvog programa deca će imati najviše mogućnosti da nauče ciljane veštine, a roditelji će biti opremljeni informacijama koje su im potrebne za unapređenje razvoja deteta.

Ključne reči: rutine, rituali, rana intervencija, rani razvoj

ABSTRACT

Early intervention programs endorse functional outcomes. Early intervention based on routines for children with developmental delays, encourages collaboration between therapist and family, aiming to improve children's participation in family routines with family-promoted goals that are in the child's best developmental interests. When developmental interventions are incorporated into a child's regular routines and activities, the skills learned are more functional. Interventions can be integrated into playtime, mealtime, bath time, or any other daily routine. Activities that make up general structure of a child's day are considered routines. Within each routine is a set of activities or behaviors called rituals. Routine-based intervention endorse routines that occur in the child's natural environment, whereby therapists can focus on the placement of new skills, based on everyday experiences. In collecting a unique set of patterns and rituals in everyday life, the therapist can use a semi-structured interview format. Each ritual within the routine should be evaluated according to whether it is necessary for the routine that takes place, whether it facilitates daily functioning and how it promotes the child's independence. The task of early intervention therapist is to align learning opportunities in the context of daily routines with the desired developmental and behavioral outcomes for the child. By implementing this kind of a program, children will have the most opportunities to learn targeted skills, and parents will be equipped with information they need to improve their child's development.

Keywords: routines, rituals, early intervention, early development

UVOD

Programi rane intervencije koji počinju u prve tri godine života efikasni su za decu koja su socijalno ili biološki izložena riziku od kašnjenja u razvoju. To kašnjenje može da se odnosi na bilo koju oblast razvoja: samopomoć, motoriku, kogniciju, komunikaciju ili socijalne veštine (Đurić-Zdravković, 2020). Rani intervencijski programi, u poslednjem periodu, zagovaraju funkcionalne ishode (Aboud & Yousafzai, 2015) koji su relevantni za svakodnevnu rutinu dece i povezani sa učešćem u svakodnevnom životu. Da bi se maksimizovali funkcionalni ishodi, sadržaj rane intervencije se promenio sa pružanja usluga fokusiranih na decu na usluge fokusirane na porodicu, proaktivnu podršku porodicama u pružanju iskustava i mogućnosti za aktivno učenje kroz svakodnevne rutine, a sa funkcionalnim ciljem promovisanja učešća dece u svakodnevnom aktivnostima (Hwang, Chao, & Liu, 2013). Ciljevi održivog razvoja Ujedinjenih nacija skrenuli su globalnu pažnju na podršku optimalnom ranom razvoju deteta (Black et al., 2017). Optimalan razvoj postiže se u odgovornom i responzivnom okruženju (Bornstein & Putnick, 2012). Ovo uključuje senzitivnost (razumevanje detetovih signala) i responzivnost (reagovanje na kontingentan i razvojno prikladan način na ove signale), kao i mogućnosti za stimulativne aktivnosti koje odgovaraju razvoju. Ove prilike često pomažu maloj deci da istražuju i komuniciraju sa svojim okruženjem, da nauče da rešavaju probleme i da se društveno i emocionalno angažuju sa drugima (Đurić-Zdravković, 2020). Rane intervencije koje imaju za cilj da podrže ovu vrstu razvoja efikasne su u poboljšanju razvojnih ishoda dece (Aboud & Iousafzai, 2015; Britto et al., 2017; Rao et al., 2014). Važno je da rane beneficije imaju doživotne efekte, uključujući poboljšano zdravlje i blagostanje, povećanu sposobnost učenja i veće obrazovno postignuće (Gertler et al., 2014).

Decenije istraživanja dosledno su pokazale da intervencije sprovedene u najranijem periodu pružaju maksimalnu korist u smislu razvoja deteta (National Scientific Council on the Developing Child, 2010). Zaostajanje u razvoju u ranom detinjstvu povezano je sa nižim kognitivnim potencijalom i kašnjenjem u psihomotoričkom i socijalnom razvoju (Grantham-McGregor et al., 2007). Ovi deficiti se verovatno povećavaju sa godinama, jer rani razvoj predstavlja kritičnu osnovu za celokupnu životnu putanju deteta (Gertler et al., 2014). Zato je nedvosmisleni imperativ ulagati u programe zasnovane na dokazima koji promovišu optimalan rani razvoj deteta. Autori u ovoj oblasti slažu se s činjenicom da deca, u interakcijama s roditeljima i članovima porodice, stiču najvažnije sociokomunikacijske veštine koje imaju pozitivan uticaj na detetov emocionalni, komunikacijski i kognitivni razvoj. Takođe, istraživanja potvrđuju da su programi rane intervencije koji uključuju roditelje i podstiču interakciju dete – roditelj znatno efikasniji od onih koji su orijentisani samo na detetove poteškoće (Guralnick 2013; Woods, Kashinath, & Goldstein, 2004). Ovi programi usmereni su na poučavanje roditelja i članova porodice u podsticanju deteta pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti i rutina, ali da pritom roditeljima pružaju sveobuhvatnu podršku (emocionalnu, materijalnu, informacijsku) (Bohaček, Ivšac Pavliša i Ljubešić, 2018). Preporučuje se da se usluge rane intervencije za malu decu sprovedu u prirodnom okruženju. Primeri mogu uključivati kućno okruženje, okruženje dnevnog boravka ili neko drugo poznato mesto za dete (Klas, 2008). Intervencija zasnovana na rutinama protežira rutine koje se dešavaju u prirodnom okruženju deteta, pri čemu pružaoci usluga mogu da se fokusiraju

na plasiranje novih veština, zasnovanih na svakodnevnim iskustvima. Kada terapeuti koriste dnevne rutine mogu da ih integrišu u prirodne aktivnosti bez narušavanja detetovog dnevnog rasporeda (Jennings, Hanline, & Voods, 2012). Dete ne mora da uči da generalizuje veštine iz nepoznatog u svoje svakodnevno okruženje. Kada su razvojne intervencije ugrađene u redovne rutine i aktivnosti deteta, naučene veštine su funkcionalnije i značajne, i za dete i za staratelja (Jennings et al, 2012). Intervencije se mogu integrisati u igru, u vreme obroka, vreme kupanja, ili bilo koju drugu dnevnu rutinu.

DEFINISANJE TERMINA „RUTINA“ I „RITUAL“

Termini „rutina“ i „ritual“ ponekad se koriste naizmenično. Iako su ovi termini povezani, oni imaju različita značenja i nude jasan uvid u razumevanje tipičnog dana deteta i porodice. Rutine su, u suštini, aktivnosti koje čine opštu strukturu detetovog dana. Ponavljaju se tokom cele sedmice i tako imaju osećaj predvidljivosti. Većina porodica ima nekoliko rutina (jutarnja rutina, rutina posle škole, rutina pred spavanje), od kojih neke mogu aktivno da planiraju i kojih su svesni (tj. „namerne rutine“) i druge, na koje se možda čak i ne gleda kao na „rutinu“, ali svaki dan imaju jasan obrazac. Kod male dece, rutine generalno spadaju u kategorije nege i igre (Jennings et al., 2012). Rutine nege uključuju aktivnosti kao što su promena pelene, oblačenje i vreme obroka, dok rutine igre uključuju igru na otvorenom, večernju igru pre spavanja itd. Unutar svake rutine postoji skup aktivnosti ili ponašanja koja se nazivaju rituali. To su posebne aktivnosti koje nam pomažu da se krećemo kroz rutinu. Na primer, rutina negovanja malog deteta posle kupanja može uključivati sledeće korake ili rituale: sušenje peškirom, mazanje tela uljem ili mlekom, menjanje pelene, oblačenje, češljanje, a zatim veliki zagrljaj od mame. Za malu decu, rituali mogu poprimiti emocionalnu komponentu, jer pružaju osećaj udobnosti i kontrole. Ako se sledi rutinski primer doterivanja posle kupanja, a mama zaboravi ritual zagrljaja, moguće su pojave uznemirujućeg, iznenadnog plača. Deca imaju tendenciju da „napreduju“ u ritualima, jer oni pružaju osećaj predvidljivosti koji je omiljen u tom uzrastu. Međutim, terapeuti moraju stalno da procenjuju da li su različiti rituali: (a) neophodni za rutinu koja se dešava, (b) funkcionalni u smislu da olakšavaju život i (c) postepeno se oblikuju tokom vremena kako bi promovisali nezavisnost dece (Black et al., 2017; Britto et al., 2017).

Razlika između rutina i rituala može se sagledati kroz dimenziju komunikacije, povezanosti i porodičnog kontinuiteta. Rutine obično uključuju instrumentalni oblik komunikacije, obuhvatajući informaciju o tome šta treba da bude obavljeno. Rituali, s druge strane, uključuju simboličku komunikaciju i odražavaju pripadnost grupi. Oni se protežu kroz generacije zbog ponavljanja i zadržavanja vrednosti koje svaka porodica neguje (Bohaček i sar., 2018).

ZNAČAJ RUTINA U DEČIJEM RAZVOJU

Predvidljivost koju rutine pružaju pomažu u regulisanju ponašanja roditelja i dece. Rutine su jedna od ekoloških osnova koja podržava zdrav razvoj male dece (Spagnola & Fiese, 2007).

Istraživanja u poslednjih nekoliko decenija dosledno podržavaju empirijsku vezu između predvidljivosti, zdravog razvoja i funkcionisanja, posebno u pogledu socijalno-emocionalnog aspekta, usvajanja jezika i kognitivnih veština. Među uzorkom od preko 8000 dece predškolskog uzrasta, povećano učešće roditelja i deteta u pet uobičajenih rutinskih aktivnosti kod kuće (npr. porodična večera, čitanje, igranje, pričanje priča i pevanje) bilo je povezano sa višim socijalno-emocionalnim statusom i kasnijom pismenošću (Muniz, Silver, & Stein, 2014). Ovi nalazi naglašavaju da porodične rutine pomažu u stvaranju stabilnog životnog okruženja i daju deci osećaj sigurnosti i organizacije koji su im potrebni kako bi napredovali u skladu sa razvojnim prekretnicama. Rutina koja je snažno povezana sa pozitivnim razvojem i ponašanjem je rutina pre spavanja. Brojne studije pokazuju da povoljna rutina odlaska na spavanje promovise dobar san koji je neophodan za opšte zdravstveno stanje i funkcionisanje (Meltzer & Crabtree, 2015). Bez funkcionalne rutine odlaska na spavanje, mala deca pate od premalo ili lošeg sna, što ugrožava razvoj i dovodi do veće incidence problematičnog ponašanja (Gregori & Sadeh, 2012). Nedavna istraživanja takođe naglašavaju dugoročne prednosti rutina u detinjstvu. Odrasli koji su tokom detinjstva imali predvidljiv raspored spavanja i obroka, kao i dosledno učešće u aktivnostima porodice i zajednice, ostvarivali su bolje upravljanje vremenom i kvalitetniju pažnju na zadatke u kasnijem životu (Malatras, Izrael, Sokolowski, & Rajan, 2016). Istraživači naglašavaju da rutine ne samo da pružaju sigurniji osećaj života u kući, već i uče decu samoregulaciji i samodisciplini, što su ključne veštine za kasnije obaveze u odraslom dobu. Poremećaj rutine može izazvati anksioznost, disregulaciju, a kod dece i problematično ponašanje, kako je već naglašeno (Gregori & Sadeh, 2012). Dobre rutine pomažu da se reguliše „sat“ tela ili prirodni cirkadijalni ritam, 24-časovni ciklus koji govori telu kada treba da obavlja osnovne funkcije kao što su spavanje, jedenje i drugi fiziološki procesi. Ako je to ugroženo, kod male dece to može značiti i negativne implikacije na razvojni napredak. Nedavna studija otkrila je da je kraće trajanje sna kod male dece povezano sa povećanim budućim rizikom od simptoma emocionalnih poremećaja kod dečaka i devojčica, kao i sa simptomima poremećaja ponašanja kod dečaka (Ranum et al., 2019).

PRISTUP ZASNOVAN NA RUTINAMA I RANA INTERVENCIJA

Program rane intervencije zasnovan na rutini jedan je od nedavno razvijenih pristupa koji se fokusira na postizanje funkcionalnih ishoda, odnosno nezavisnosti deteta, socijalnih odnosa sa drugima i zadovoljstva roditelja rutinama. Ovaj program pruža deci mogućnost učenja u prirodnim uslovima ili kontekstima (tzv. dnevne rutine) i sistematski koristi saradnju i podučavanje za postavljanje funkcionalnih ciljeva, uz sprovođenje planova usluga sa porodicom (McVilliam, 2010). Rutine obuhvataju aktivnosti sa vremenskom regularnošću (Sitsma, Kellei, & Vimer, 2001) i one se predvidljivo dešavaju istim redosledom u isto vreme svakog dana. Takve aktivnosti odražavaju zajedničke ciljeve porodice, na primer, pripremanje obroka ili pripremanje dece za spavanje, i pružaju prirodan kontekst učenja. Ovako definisan program rane intervencije započinje intervjuom zasnovanim na rutinama sa porodicama i obično uključuje kućne posete (McVilliam, Casei, & Sims, 2009; McVilliam, 2010). To je neformalna polustrukturirana metoda prikupljanja informacija o detetu i porodičnoj dnevnoj rutini, koja omogućava roditeljima ili starateljima da evidentiraju zadatke na način na koji deca

izvršavaju ove aktivnosti i omogućava terapeutima da daju prioritet ishodima (McVilliam, 2010). Program rane intervencije zasnovan na rutini naglašava uspeh dece u izvođenju rutina u trenutnom okruženju kao funkcionalne ishode, koji se mogu identifikovati tokom namenskog intervjua. U poređenju sa tradicionalnim aspektima koji su ranu intervenciju koristili kao primarni ishod, kao što su fina motorika, gruba motorika, komunikacija, kognicija i ponašanje (Peacock, Konrad, Vatson, Nickel, & Muhajarine, 2013), funkcionalni domeni su značajniji za porodice i decu. Ipak, tradicionalni domeni nisu potpuno eliminisani u ovim programima, već su ugrađeni u funkcionalne domene. Specifičnost ovih procesa je da uključuju trenutne trendove usmerene na porodicu i osnaživanje roditelja uključivanjem intervencije u dnevnu rutinu dece ili porodice i to prema rasporedu u prirodnom kućnom okruženju. Ovaj pristup pruža detetu mogućnost da stekne veštine više puta tokom vremena u prirodnom kućnom okruženju. Stoga se očekuje da će se naučene veštine održati kao funkcionalne duže vremena. Shodno tome, funkcionalni i razvojni ishodi smatraju se primarnim i sekundarnim ishodima, respektivno, u programu rane intervencije zasnovanom na rutini (Klass, 2008). Tradicionalno, rana intervencija se uglavnom sastojala od postupaka terapeuta/pružalaca usluga koji angažuju malu decu u razvojnim igrama, pri čemu roditelji najčešće samo posmatraju i eventualno interaguju u povremenim aktivnostima. Iako je igra odlično sredstvo za podučavanje dece novim konceptima i poboljšanje privrženosti roditelj-dete, realnost je da većina roditelja i staratelja ne provode većinu vremena sa svojom decom u aktivnostima razvojnih igara (Sitsma et al., 2001). U osnovi pristupa rane intervencije usredsređene na porodicu nalaze se, između ostalih, intervencije zasnovane na rutinama koje postaju logičan pristup u maksimizovanju uticaja usluga koje se pružaju. Rutinske aktivnosti svakog dana, pored održavanja nege, potkrepljuju i potrebno vreme provedeno sa detetom. Pored uobičajenih rutina kao što su aktivnosti vezane za obrok, spavanje, kupanje, treba uključiti i druge rutine (npr. zajedno otići po brata u školu, proveravanje pošte, hranjenje psa itd.) kako bi intervencije odražavale mnoge obrasce u toku zajedničkog dana deteta i roditelja. Svaka od ovih ponovljenih aktivnosti pruža mogućnost prirodnog učenja i promovisanje razvojnih prekretnica u domenima jezika, socijalno-emocionalnih i kognitivnih sposobnosti, brige o sebi i motoričkih veština (Hwang et al., 2013). Dakle, rutine postaju srž rane intervencije kako bi se razvojne strategije integrisale u svakodnevni život deteta i porodice. Sposobnost praćenja novih rutina ili prilagođavanje promenama tekuće rutine treba da se smatra aktivnošću koja će se kod male dece forsirati duže vremena. Mala deca najbolje uče iz ponovljenog vežbanja uz vizuelnu podršku koja im pomaže da razumeju suštinu prikazanog procesa. Vizuelni rasporedi mogu se koristiti za prikazivanje rutina koje su najvažnije ili koje je teško pratiti svakog dana (Muniz et al., 2014). Slika 1 predstavlja primer vizuelnog rasporeda jutarnje rutine koji je razvojno prikladan za dete predškolskog uzrasta. Poenta praćenja rutine je planiranje da dete postepeno postane nezavisnije u svakom segmentu rutine. Mala deca teže osvajaju nezavisnost, a podsticanje da više učestvuju u rutinama može pomoći da to osvajanje bude lakše. Često, podučavanje ovim veštinama zahteva značajno strpljenje i pažnju roditelja. No, vremenom i vežbanjem, dete uspeva samostalno da izvršava više veština i učestvuje u aktivnostima sa manje otpora i to sve zbog rutina koje pružaju doslednost i podstiču samoautonomiju. Kao i kod mnogih bihevioralnih prevencija i intervencija, pružaoci usluga mogu da pomognu roditeljima da sagledaju važnost posvećivanja rutinama, u cilju kasnijih kvalitetnijih interakcija i sniženog intenziteta prolematičnog

ponašanja kod dece. Terapeuti mogu roditeljima dati razvojne smernice o tome šta se može očekivati u narednom periodu dok njihovo dete nastavlja da se razvija.

Slika 1. Primer vizuelnog jutarnjeg rasporeda
Figure 1. Example of a visual morning schedule

INTERVJU ZASNOVAN NA RUTINAMA

Svaka porodica ima jedinstven skup obrazaca i rituala u svom svakodnevnom životu, a prvi zadatak terapeuta je da se upozna sa njima. Korišćenje već pomenutog intervjua zasnovanog na rutinama pruža odličnu polaznu tačku. U literaturi se navode osnovni elementi za sprovođenje intervjua zasnovanog na rutinama koji se obično radi u polustrukturiranom formatu sa roditeljima. Prvo, porodici se postavljaju pitanja o njihovim glavnim brigama vezanim za razvoj deteta. Terapeut zatim vodi porodicu kroz diskusiju o svim aktivnostima tipičnog dana. Uspostavlja se veza između svake osnovne rutine i detetovog angažovanja, nezavisnosti i socijalnih odnosa. Ova diskusija ima za cilj da pomogne porodici u razmišljanju o dobro funkcionišućim delovima dana, poveže rutine i rituale sa ponašanjem svog deteta, a zatim da dá prioritet aspektima dana koje treba modifikovati, kako bi se pomoglo u kreiranju plana intervencije. Na kraju intervjua, terapeut će imati: listu funkcionalnih ishoda, ogromnu količinu relevantnih informacija i pozitivan početak razvoja odnosa sa roditeljima/starateljima (McVilliam, 2010).

Na ovom mestu može se dati sledeći primer: razmotrićemo prethodno predstavljen primer rituala koji bi mogao biti deo nege deteta nakon kupanja. Ako su nakon završetka intervjua sa porodicom roditelji istakli da se pri ovoj rutini javljaju problemi i da dete odbija ritual ili korak stavljanja losiona, kao i da ne pomaže pri oblačenju, tada se ova dva rituala unutar rutine postavljaju u fokus strategija narednih intervencija. Bez ovih specifičnih informacija o problemima unutar porodične rutine, terapeuti mogu postaviti pogrešan cilj i raditi na implementaciji strategija koje ne odgovaraju deficitu ili potrebi. Dakle, neophodno je da terapeuti odvoje vreme potrebno za procenu i evaluaciju dnevnih rutina, pa tek da se nakon toga upuste u kreiranje plana individualne podrške.

ZAKLJUČAK

Zadatak terapeuta koji se bave i sprovode ranu intervenciju je da usklade mogućnosti učenja u kontekstu dnevnih rutina sa željenim razvojnim i bihevioralnim ishodima za

dete. U suštini, forsiranje rutina u cilju korigovanja i formiranja pravilnih obrazaca ponašanja može biti dvostruk. Prvo, neke rutine jednostavno treba modifikovati ili više strukturirati kako bi bile funkcionalne i dovele do razvoja prosocijalnih vještina. Na primer, ako porodična rutina odlaska na spavanje ima previše rituala koji produžavaju vreme do zaspivanja deteta, terapeut koji vodi postupak rane intervencije može savetovati roditeljima da eliminišu određene rituale kao što je, recimo, pozdravljanje sa svakim automobilčićem pre nego što se legne u krevet. Ovo bi skratilo rutinu odlaska na spavanje i obezbedilo adekvatne sate za odmor. Drugo, važno je da se identifikuje kako se različite prevencije i intervencije mogu uključiti u dnevne rasporede kako bi se porodica približila željenom ishodu za njihovo dete. Vreme za obrok, igranje sa vršnjacima u čuvanju dece i čitanje knjige tokom rutine pre spavanja mogu se identifikovati kao prilike za podučavanje određene vještine. Ukratko, kućne posete u ranoj intervenciji zahtevaju da pružaoci usluga razmotre kako da pomognu porodici da postigne svoje ciljeve u kontekstu prirodnih, dnevnih rutina. Tako će deca imati najviše mogućnosti da nauče željene vještine, a staratelji će biti opremljeni informacijama koje su im potrebne za unapređenje razvoja svog deteta.

LITERATURA

- Aboud, F. E., & Yousafzai, A. K. (2015). Global health and development in early childhood. *Annual Review of Psychology*, 66(1), 433-457. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010814-015128>
- Black, M. M., Walker, S. P., Fernald, L. C. H., Andersen, C. T., DiGirolamo, A. M., Lu, C., ... Grantham-McGregor, S. (2017). Early childhood development coming of age: Science through the life course. *Lancet*, 389(10064), 77-90. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(16\)31389-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)31389-7)
- Bohaček, A. M., Ivšac Pavliša, J. i Ljubešić, M. (2018). Intervencija utemeljena na rutinama u ranoj intervenciji kroz grupni rad s obiteljima. *Logopedija*, 8(1), 6-12. <https://doi.org/10.31299/log.8.1.2>
- Bornstein, M. H., & Putnick, D. L. (2012). Cognitive and socioemotional caregiving in developing countries. *Child Development*, 83(1), 46-61. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2011.01673.x>
- Britto, P. R., Lye, S. J., Proulx, K., Yousafzai, A. K., Matthews, S. G., Vaivada, T., ... Bhutta, Z. A. (2017). Nurturing care: Promoting early childhood development. *Lancet*, 389(10064), 91-102. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(16\)31390-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)31390-3)
- Đurić-Zdravković, A. (2020). *Pedagogija osoba s poremećajem intelektualnog razvoja*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Gertler, P., Heckman, J., Pinto, R., Zanolini, A., Vermeerch, C., Walker, S., ... Grantham-McGregor, S. (2014). Labor market returns to an early childhood stimulation intervention in Jamaica. *Science*, 344(6187), 998-1001. <https://doi.org/10.1126/science.1251178>
- Grantham-McGregor, S., Cheung, Y. B., Cueto, S., Glewwe, P., Richter, L., & Strupp, B. (2007). Developmental potential in the first 5 years for children in developing countries. *Lancet*, 369(9555), 60-70. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)60032-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)60032-4)
- Gregory, A. M., & Sadeh, A. (2012). Sleep, emotional and behavioral difficulties in children and adolescents. *Sleep Medicine Reviews*, 16(2), 129-136. <https://doi.org/10.1016/j.smrv.2011.03.007>
- Guralnick, M. J. (2013). Developmental science and preventive interventions for children at environmental risk. *Infants and Young children*, 26(4) 270-285. <https://doi.org/10.1097/IYC.0b013e3182a6832f>
- Hwang, A. W., Chao, M. Y., & Liu, S. W. (2013). A randomized controlled trial of routines-based early intervention for children with or at risk for developmental delay. *Research in*

- Developmental Disabilities*, 34(10), 3112-3123. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2013.06.037>
- Jennings, D., Hanline, M. F., & Woods, J. (2012). Using routines-based interventions in Early Childhood Special Education. *Dimensions of Early Childhood*, 40(2), 13-23.
- Klass, C. S. (2008). *The home visitor's guidebook: Promoting optimal parent & child development* (3rd ed.). Washington: Paul H. Brookes Publishing Company.
- Malatras, J. W., Israel, A. C., Sokolowski, K. L., & Ryan, J. (2016). First things first: Family activities and routines, time management, and attention. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 47, 23-29. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2016.09.006>
- McWilliam, R. A. (2010). *Routines-based early intervention-supporting young children and their families*. Maryland: Paul H Brookes Publishing Company.
- McWilliam, R. A., Casey, A. M., & Sims, J. (2009). The routines-based interview: A method for gathering information and assessing needs. *Infants & Young Children*, 22(3), 224-233. <https://doi.org/10.1097/IYC.0b013e3181abe1dd>
- Meltzer, L. J., & Crabtree, V. M. (2015). *Pediatric sleep problems: A clinician's guide to behavioral interventions*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Muniz, E. I., Silver, E. J., & Stein, R. E. K. (2014). Family routines and social-emotional school readiness among preschool-age children. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 35(2), 93-99. <https://doi.org/10.1097/Dbp.0000000000000021>
- National Scientific Council on the Developing Child. (2010). *The Foundations of Lifelong Health Are Built in Early Childhood*. Retrieved from http://developingchild.harvard.edu/index.php/resources/reports_and_working_papers/foundations-of-lifelong-health/
- Peacock, S., Konrad, S., Watson, E., Nickel, D., & Muhajarine, N. (2013). Effectiveness of home visiting programs on child outcomes: A systematic review. *BMC Public Health*, 13, 17. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-13-17>
- Ranum, B. M., Wichstrom, L., Pallesen, S., Falch-Madsen, J., Halse, M., & Steinsbekk, S. (2019). Association between objectively measured sleep duration and symptoms of psychiatric disorders in middle childhood. *JAMA Network Open*, 2(12), e1918281. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2019.18281>
- Rao, N., Sun, J., Wong, J., Weekes, B., Ip, P., Shaeffer, S., ... Lee, D. (2014). *Early childhood development and cognitive development in developing countries: A rigorous literature review*. London: Department for International Development.
- Spagnola, M., & Fiese, B. H. (2007). Family routines and rituals: A context for development in the lives of young children. *Infants & Young Children*, 20(4), 284-299. <https://doi.org/10.1097/01.IYC.0000290352.32170.5a>
- Sytsma, S. E., Kelley, M. L., & Wymer, J. H. (2001). Development and initial validation of the Child Routines Inventory. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 23, 241-251. <https://doi.org/10.1023/A:1012727419873>
- Woods, J., Kashinath, S., Goldstein, H. (2004). Effects of embedding caregiver – Implemented teaching strategies in daily routines on children's communication outcomes. *Journal of Early Intervention*, 26(3), 175-193. <https://doi.org/10.1177/105381510402600302>

NAPOMENA

Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Kreiranje Protokola za procenu edukativnih potencijala dece sa smetnjama u razvoju kao kriterijuma za izradu individualnih obrazovnih programa” broj ugovora 451-03-47/2023-01/200096 koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.